
Darreres troballes arqueològiques al castell de Montsoriu: la capella preromànica i el recinte fortificat dels segles XI-XII

**Gemma Font Valentí,
Joaquim Mateu Gasquet,
Sandra Pujadas Mitjà,
Josep M. Rueda Torres
i Jordi Tura Masnou**

Museu Etnològic del Montseny La Gabella

Josep M. Llorens Ramos

Centre d'Investigacions Arqueològiques de Girona

Introducció

Durant els darrers quatre anys s'ha dut a terme una sèrie de campanyes arqueològiques dirigides a la recuperació i l'estudi historicoarqueològic del castell de Montsoriu, intervencions que s'emmarquen dins les excavacions programades del Museu Etnològic del Montseny i el Museu Arqueològic de Catalunya - Girona, i dins els camps de treball de joventut de la Generalitat i l'Ajuntament d'Arbúcies.

Les excavacions s'han centrat, bàsicament, en dos dels recintes que formen el clos del castell: el recinte sobirà, o part més enlairada del turó, i dues de les sales més monumentals del pati d'armes (segon recinte emmurallat): el menjador o sala noble i la cuina.

Malgrat que documentalment la primera referència sobre el castell de què tenim constància se situa al segle xi (1053), tenim notícia del topònim Montsoriu des del 923, any de l'Acta de consagració i dotació de l'església parroquial de Sant Quirze d'Arbúcies. Entre els béns que es mencionen en la dotació de l'església, hi figura l'església de Sant Climent, amb els seus termes i masos situats a Montsoriu. Documentalment, doncs, no podem afirmar que al primer quart del segle x hi hagués cap construcció defensiva dalt del turó, ja que en l'Acta de l'any 923 no hi surt esmentat; únicament es menciona el topònim del lloc.

En canvi, sí que podem pensar que al segle xi el castell de Montsoriu, probablement, ja existia com a tal. En un document de l'any 1002 es fa donació d'un alou situat als termes de Montsoriu al monestir de Sant Cugat del Vallès; en el document, se situa l'alou en donació dins els límits de tot del terme del castell de Montsoriu (a l'est, la vall d'Arbúcies; al sud, la Tordera; a l'oest, els límits de la vall de Gualba o el cim del Montseny, i al nord, el comtat d'Osona), malgrat que el nom de castell, en aquest document, no hi figura enlloc, hem d'entendre, però, que el castell de Montsoriu ja estava organitzat en termes propis, és a dir, que el castell termenat probablement ja existia al començament del segle xi.

De fet, l'existència del castell en aquesta època resta confirmada per un document de l'any 1011 en què figura esmentat el noble anomenat Amat de Montsoriu, vescomte de Girona. El noble Amat agafa el nom del castell per ser aquesta una de les seves principals propietats. Per tant, al començament del segle xi el castell de Montsoriu ja estaria edificat. La seva filla Ermessenda es va casar amb Guerau de Cabrera, i va iniciar, així, la llarga vinculació de la família vescomtal de Girona-Cabrera amb el castell de Montsoriu.

La documentació ens situa, doncs, l'origen del castell a l'inici del segle xi, tot i que es molt probable que ja al segle x hi hagués alguna mena de construcció defensiva de caire primitiu. Sabem que el càrrec vescomtal sempre anava lligat a la defensa d'un territori fronterer. El turó de Montsoriu representa un punt estratègic de defensa, pel nord, de la ciutat de Barcelona, i en èpoques reculades era el primer impediment del avanços sarraïns pel sud (marca de la Tordera) cap a terres carolíngies. És probable, doncs, que en aquesta època ja es bastís un primitiu castell o, potser, una torre de guaita dalt del turó.

Els resultats de les intervencions arqueològiques ens han permès confirmar, en part, les dades documentals, però també ens ha permès establir una primera cronologia dels assentaments del turó de Montsoriu, com també l'evolució

lució arquitectònica del primitiu castell roquer, aixecat al final del segle x o començament de l'xi en la part més enlairada del turó.

Les primeres ocupacions d'època ibèrica

Des de temps remots, el turó de Montsoriu devia constituir un punt estratègic i de control visual molt important per als habitants de la vall d'Arbúcies i de Breda. L'ocupació humana dalt del castell es remunta, com a mínim, a l'època ibèrica. D'aquesta època, en resten dos murs, situats al recinte sobirà, de gran amplada. Les pedres que els formen, extrems del mateix turó, van ser relligades només amb fang. Aquests murs podrien formar part d'una antiga construcció defensiva ibèrica. Associats a aquestes primitives construccions, van aparèixer fragments ceràmics d'època ibèrica, a torn, de difícil adscripció cronològica.

A més d'aquestes estructures, és probable que en aquesta època estigués en funcionament una cisterna o dipòsit, retallada a la roca i de forma bastant irregular, que hi ha situada a l'actual pati del recinte sobirà, punt més enlairat del turó.

La primitiva fase constructiva, segles x-xi

De la primitiva fase constructiva del castell de l'alta edat mitjana, en resta, com a element més visible, la torre de l'homenatge, datada, pel seu tipus de parament constructiu, a l'entorn de l'any 1000, tot i que el tipus de carreu de la part superior, més regular, recorda el d'època plenament romànica, fet que podria indicar un sobreaixecament posterior de la torre en aquesta època (segle xii). La torre és de planta circular i fa 14,60 m d'alçada. Al llarg dels segles x i xi, la torre tenia el seu accés pel primer pis, amb una porta orientada a l'est.

Juntament amb la torre, aquest primitiu recinte estaria format per altres construccions, fetes amb material perible (fusta), de les quals només resten una sèrie de forats de pal excavats a la roca (sector est) i una plataforma d'anivellament en el sector oest. A més, en aquest primitiu recinte hi ha documentada la presència d'una cisterna retallada a la roca i situada al peu mateix de la torre de l'homenatge, que posteriorment serà anul·lada per tal d'obrir la porta a la planta baixa de la torre i per construir les habitacions del sector oest (final del segle xiii). Aquesta primitiva cisterna estava tota retallada a la roca del turó i encara conserva l'arrebossat de morter hidràulic que la recobria.

Així doncs, el primitiu recinte fortificat dalt del turó representaria plenament la tipologia de castells anomenats roquers, els quals es caracteritzen per adaptar-se perfectament al terreny, situats normalment en llocs de topografia bastant abrupta, i pel traçat irregular de la seva construcció.

El recinte dels segles x-xi devia estar format, doncs, per la torre de l'homenatge, un possible pany de muralla que defensava el sector oest, una muralla amb espitlleres per defensar el sector sud i una petita capella castrense orientada a l'est.

La capella d'època preromànica

Durant la campanya del passat estiu de 1996 van aparèixer una sèrie de noves construccions que ens van fer ampliar el

coneixement sobre el primitiu recinte dels segles x-xi. Es tracta de la planta de la capella d'època preromànica del castell.

Tenim documentada la capella del castell de Montsoriu, dedicada a Sant Pere, per primera vegada l'any 1198, tot i que segurament ja devia existir el 1053, moment de la primera menció documental del castell. La capella que coneixíem fins ara és dins del segon recinte emmurallat, el pati d'armes, i és d'estil gòtic. En les excavacions de l'any 1983, es va posar al descobert el paviment d'*opus signinum*, i, per sota d'aquest, es va documentar un nivell de rebliment de terra i altres materials que servia per assentar la construcció sobre el sòl irregular del turó. Aquest sediment va ser datat arqueològicament entre el final del segle xiii i el principi del xiv.

La capella descoberta l'estiu de 1996 és dins del recinte sobirà i està plenament integrada dins el conjunt arquitectònic del primitiu castell roquer situat a la part més enlairada del turó.

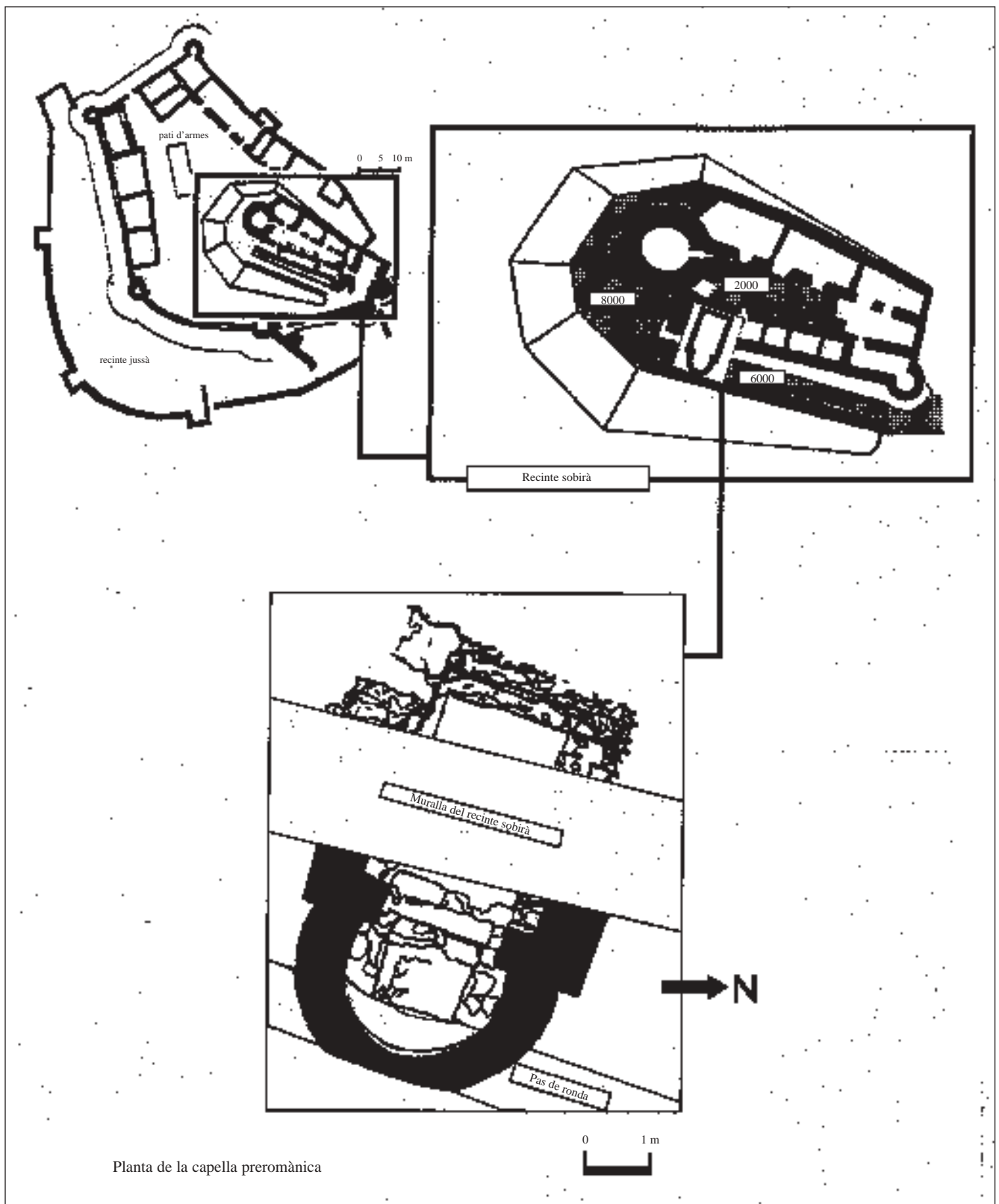
Podem datar la construcció de la capella cap al final del segle x o molt al començament del xi per la comparació de la planta i de l'estil arquitectònic amb esglésies com ara Santa Maria de Panissars i Sant Quintí dels Banys d'Arles, al Rosselló, i Santa Margarida d'Empúries, Sant Martí del Forn de Vidre, Santa Maria de Vilajoan i l'església del Terreny, entre d'altres, a l'Empordà. Són esglésies d'una sola nau, o bé de tres (Santa Maria de Panissars i Sant Quintí), amb la planta de l'absis semicircular, amb santuari obert mitjançant un arc triomfal en el qual domina l'arc en perfil de ferradura. Tots aquests temples se situen cronològicament al voltant del segle x, dins el grup de temples de l'Empordà i del Rosselló en els quals les capçaleres semicirculars substitueixen els santuaris carrats.

No trobem cap paral·lel, dins l'arquitectura religiosa, al sector del Montseny. Els santuaris montsenyencs datats en època preromànica corresponen a la tipologia de planta absidial rectangular o bé, ja entrat el segle xi, als de planta semicircular. L'església més pròxima, geogràficament, que presenta una estructura més semblant és la capella de Santa Maria del castell del Far (Llinars del Vallès).

L'església de Santa Maria del castell del Far, igual que la capella de Montsoriu, manté la seva història estretament lligada a la del castell. Aquesta capella, situada a l'interior del castell al cantó sud, devia correspondre a la primera fase constructiva de la fortificació. Presenta una estructura arquitectònica mínima, marcada per un espai força reduït i un seguit d'estructures que l'envolten. L'absis, en forma de ferradura, segons Monreal, fa 1,4 m de diàmetre i té una llargada total de 6 m. Com veurem més endavant, la capella de Santa Maria del castell del Far presenta nombroses analogies amb el petit santuari de Montsoriu.

La petita capella castrense de Montsoriu és situada dins el recinte sobirà del castell i forma part del primitiu castell roquer aixecat cap al final del segle x o inici del xi. El santuari és a l'extrem sud-est del turó, a tocar de la torre de l'homenatge i arran del pendent natural del mateix turó. Les seves petites dimensions deuen ser motivades, en part, per la manca d'espai físic apte per a la construcció que hi devia haver dalt del turó en aquella època.

L'església és orientada cap a l'est, i és probable que tingués la porta d'accés oberta al sud, ja que en aquest sector la roca mare ha estat retallada i coincideix en el punt en què més endavant es construirà la porta d'accés al mateix recinte (figura 1).

Figura 1. Planta de la capella i situació de'aquesta dins l'estructura del castell.

La capella és d'una sola nau i es caracteritza per tenir l'absis en forma de ferradura, és a dir, de mig punt lleugerament ultrapassat. La nau fa 3,40 m de llarg per 2,60 m d'ample; l'absis fa 2,30 m de llargada per 2,60 m d'amplada màxima, i la unió de la nau amb la capçalera es fa mitjançant un possible arc de mig punt, o arc triomfal, del qual només resten els basaments. Part dels fonaments de la ca-

pella es troben excavats en la mateixa roca del turó. El sòl es presenta enllosat a l'absis, i de terra batuda a la nau. La nau no presenta divisions internes, llevat de la presència de dues banquetes laterals, de 40 cm d'alçada.

Al terra de l'absis encara es conserven les marques de morter de l'encaix del possible altar, de forma lleugerament trapezoïdal (1,30 m de llarg per 1,20 m d'ample).

L'altar i la nau estan separats per un petit esglaó situat exactament a la base de l'arcada, o possible arc triomfal, que separa els dos espais.

Els murs actuals no s'aixequen més de mig metre en la seva part interna, però, en determinats punts, arriben a 1 metre per la part externa. L'amplada dels murs laterals és d'uns 90 cm, i a l'absis els murs arriben a fer 75 cm de gruix. Els murs van ser construïts amb aparell de petits blocs de pedra d'esquist del mateix turó, trencats bastament però de mides homogènies amb tendència a la forma quadrangular i ben relligats amb morter molt compacte. Els murs de la capella anaven tots arrebossats de morter de calç, tant per la part interna com per l'externa.

Desconeixem el tipus de coberta de la capella, però és probable que fos en volta de mig punt, ja que la gran amplada dels murs de l'absis i de les naus, de quasi un metre, fa pensar que estaven concebuts per suportar el gran pes de la volta en pedra.

La capella preromànica va ser arrasada cap al final del segle **xii**, per tal de reformar i ampliar el recinte primitiu del castell. Hem de pensar que ja en aquest moment el pati d'armes, segon recinte emmurallat, devia estar en funcionament i que va ser l'espai a on es va traspasar l'edifici de culte. Es conserva documentació escrita en què, a mitjan segle **xviii** (1757-1759), encara es parla del pagament anual que feia A. Vilar, propietari del mas Baró de Gallinans (Sant Feliu de Buixalleu), al prevere de Montsoriu, la qual cosa pressuposa que encara en aquesta data hi havia culte. És probable que la capella preromànica estigués dedicada a Sant Pere, tal com ho va estar la d'època gòtica. En un document notarial de 1255 el vescomte de Cabrera va establir per a Santa Maria de Montsoriu una donació de 15 sous anuals sobre els masos de la rodalia. Així doncs, a més de Sant Pere, l'església de Montsoriu també devia tenir un altar dedicat a santa Maria.

Al final del segle **xii** el recinte sobirà va ser transformat, la capella preromànica va ser arrasada fins quasi els fonaments i s'hi va construir al damunt el talús defensiu que delimita les habitacions de la banda est i que uneix la torre de l'homenatge amb la torre mitjana; és a dir, que traça una línia defensiva de sud a nord i protegeix el camí d'accés al recinte sobirà. Aquesta muralla, o talús del recinte sobirà, està construïda amb el mateix esquist del turó, tot i que les pedres han estat tallades de forma més regular i són de més grandària, i en determinats punts presenta rebliments amb teules o fragments de rajol.

El camí d'accés a aquest recinte també va patir transformacions. L'accés, en alguns trams esglaonat, i en altres retallat a la roca o simplement aprofitant els desnivells, provinent de l'entrada principal al castell (recinte del pati d'armes), es bifurca i s'eleva cap a la part més enlairada del turó seguint una escalinata. Les escales, construïdes amb rierencs i pedres ben escairades, condueixen a una segona porta, de la qual actualment només resta visible la polleuera. Aquesta segona porta era defensada per un pas de ronda i per la muralla més externa del recinte sobirà. Un cop superada aquesta segona entrada l'accés al recinte sobirà es devia fer per un camí retallat a la roca, el qual passa per sobre de l'antiga capella, llavors ja enderrocada. El camí d'accés és defensat per dos panys de muralla: d'una banda, la muralla i el pas de ronda més extern, i, de l'altra, el talús defensiu del sector est.

Finalment, l'entrada al recinte sobirà es devia situar en

el mateix punt on tenia l'entrada la primitiva capella (orientada al sud); però ara dona accés a una sala de pas o vestíbul que comunica amb el pati central del recinte.

Les restes arqueològiques semblen confirmar una segona fase de grans transformacions arquitectòniques que es pot situar cap al final del segle **xiii** i el començament del **xiv**. En aquesta època tot el castell romànic va patir transformacions. Al recinte sobirà, s'hi va obrir la porta d'accés a la part baixa de la torre, es va anul·lar la primitiva cisterna i se'n va construir una altra al costat mateix. Al final del segle **xiii**, a més, es van bastir les habitacions de l'ala oest, totes de caire residencial, i també les habitacions o magatzems de l'ala est (grans cisternes per a l'emmagatzematge d'aigua i, probablement, de gra). Així, es va dur a terme una gran remodelació del recinte primitiu, es van ampliar els espais i, amb tota probabilitat, es va completar el segon recinte emmurallat, en el qual es van aixecar les dependències més senyoriales (menjador, cuina, sales annexes, capella gòtica, etc.), distribuïdes a l'entorn d'una gran cisterna coberta amb volta de pedra i envoltada per un porticat.

Les pintures romàniques de la capella de Montsoriu

En el moment de l'anul·lació de la capella preromànica, les seves ruïnes van ser reblertes amb diversos tipus de materials, per tal d'anivellar-les i poder-hi construir al damunt. Així, es va reblir de pedres, probablement procedents dels mateixos murs de la capella, de fragments de ceràmica i de fragments de morter pintats, que devien recobrir les parets internes de la mateixa capella.

Aquests fragments d'estucat representen una de les troballes més valuoses fetes al castell en aquests darrers anys. Les restes pictòriques de la capella de Montsoriu han estat datades, en un primer moment, a la primera meitat del segle **xii**, però no descartem la possibilitat que siguin d'una època anterior. Són fragments decorats del revestiment mural de morter, de petita grandària, que oscil·len entre els 3 i els 25 cm.

El fragments de morter trobats fins ara no presenten decoracions antropomorfes o zoomorfes recognoscibles, la majoria són decorats amb colors plans, sense profunditat però molt vius i brillants. Hi ha una gran varietat cromàtica; així, hi trobem colors com ara els següents: vermell, verd, groc, gris blavós, negre i blanc. Hi ha fragments que tenen petites decoracions amb puntets o ratlletes a manera de flors, o bé possibles dibuixos geomètrics, i d'altres que tenen dibuixades lletres en color negre sobre fons blanc (N, P, O).

La gran fragmentació de les pintures fa que sigui molt difícil procedir a la reconstrucció global de la decoració mural de la capella. A més, no disposem de tot el conjunt, ja que és molt probable que la resta de les pintures que devien cobrir els murs de l'absis no s'hagin conservat, o bé que encara restin soterrades sota el talús. Per tant, cal concloure que és molt difícil, en un primer moment, aportar dades sobre la iconografia de les pintures de la capella preromànica de Montsoriu.

El mes de gener de 1996 el Centre de Restauració de Sant Cugat, per mitjà del Servei d'Assistència als Museus de Girona, va engegar una petita campanya d'extracció i consolidació de les restes pictòriques que encara restaven adherides als murs de la capella. Un cop extretes, s'han

portat al Museu Etnològic del Montseny, lloc on seran conservades, juntament amb el conjunt de pintures ja extret en la campanya d'excavació del 1996, després de la seva restauració i consolidació al Centre de Restauració de Sant Cugat.

La línia defensiva d'espitlleres

A més de la capella, a la zona que envolta la torre de l'homenatge s'han posat al descobert una muralla amb dues bandes d'espitlleres superposades que devien pertànyer a la muralla defensiva del sector sud del recinte sobirà, quan el pati d'armes encara no estava bastit. Aquesta línia defensiva va estar en funcionament els segles **xi-xii**, i no serà del tot obliterated fins ben entrat el segle **xiii** o el començament del **xiv**.

Un cop es van aixecar les construccions del segon recinte, aquesta muralla va perdre la seva funcionalitat, i les espitlleres i el mateix turó, que devia ser d'esquei vist, van ser recoberts per un tal·lús artificial fet de la mateixa pedra local, tallada d'una manera regular. Al mateix temps, la zona que quedava lliure entre la torre de l'homenatge i la muralla sud (espitlleres) es va anar anivellant progressivament. Durant les excavacions s'han pogut excavar els diversos nivells de pas que es van anar formant al llarg de l'ocupació del castell. El nivell de pas més antic, del segle **xi**, corria directament sobre la roca mare retallada i recoberta o anivellada únicament amb terra batuda.

Amb les reformes del segle **xii** es va recobrir aquest paviment originari i damunt seu es va construir un nou nivell de pas, de manera que quedava anul·lat el funcionament del nivell inferior de les espitlleres. El mateix va passar al segle **xiii** i principi del **xiv**, moment en què es van dur a terme les grans reformes arquitectòniques del castell i en què es va anul·lar el segon nivell d'espitlleres i, per tant, tota la muralla sud.

El primitiu recinte del castell, bastit entre els segles **x** i **xi**, serà pràcticament enderrocat a partir de mitjan segle **xiii**, moment en què es va començar a construir i a definir el castell palau que avui dia coneixem: conjunt format pels tres recintes escalonats, el poblat intermedi i la torre de les Bruixes, situada en una altra elevació del mateix turó.

Tota aquesta sèrie de transformacions arquitectòniques significaran l'evolució cap a una nova concepció de l'es-

pai. El nou castell gòtic es caracteritza per l'amplitud dels seus espais, per la lluminositat de les seves sales i per l'intent de donar-li un aire més majestuós i senyorial. La sobrietat i l'extrema funcionalitat del castell romànic és, doncs, substituïda per un nou tipus d'arquitectura. El vell castell roquer és transformat en un veritable castell palau, en què la riquesa i l'opulència dels seus habitants queda reflectida en els elements decoratius de les estructures arquitectòniques i en la monumentalitat de les cobertes, dels paviments i de les obertures.

Bibliografia

Coll, (1994).: *El castell de Montsoriu*. Breda: Parròquia de Santa Maria de Breda.

Bosch, À. i altres. «Resultats preliminars de la primera campanya d'excavacions arqueològiques al castell de Montsoriu». *Quaderns de la Selva* [Santa Coloma de Farners], 2 (1988). Centre d'Estudis Selvatans.

Català, P. *Els castells catalans*. Barcelona: Pere Català ed., 1967-1979.

Font, G.; Mateu, J.; Pujadas, S.; Rueda, J.M; Tura, J. «El castell de Montsoriu». A: *III Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*. Santa Coloma de Farners: Universitat de Girona; Museu d'Arqueologia de Catalunya - Girona; Consell Comarcal de la Selva, 1996.

Font, G.; Pujadas, S. «El castell de Montsoriu». *Aixa* [Arbúcies], 7 (1995). Museu Etnològic del Montseny, La Gabella.

Monreal, L. «La línea de castillos del río Tordera». *Castillos de España* [Madrid], 2a època, 4 (1971). Asociación de Amigos de los Castillos.

Pladevall, A. «El Montseny a l'època medieval. Dominis i jurisdiccions». *Monografies del Montseny* [Viladrau], 6 (1991). Amics del Montseny.

Riu, M.; Bolòs, J. «Observacions metodològiques, esquemes descriptius i notes de treball per a l'estudi de les fortificacions i castells medievals. Castells, guaites, torres i forteses». *Acta Mediaevalia* [Barcelona], annex 3 (1986-87). Universitat de Barcelona.

Sunyol, M. «Santa Maria del castell del Far». A: *Catalunya romànica*, vol. XVIII. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1991, 377.